

„Embernek s magyarnak lenni...”

A Kopjafák, s a Jézusfaragó ember *Nyíróje* balladás világának légkörét hozta közénk a Küküllő-mentéről Sándor János. A bátyja életének megmentéséért leányságát is feláldozó Fehér Anna tragikus gesztusa, Krisztus urunk áldozatának számtalan megjelenítése, a Kádár Kata balladát idéző szerelem-életfák mind-mind közvetlenül is láthatók faragványain.

Ahogy a népballadák évszázadai is összekötik az előtte való s utána következő időszakot, úgy Sándor János művésze is messzebről jön, s tovább is mutat ennél. Kése alatt megelevenedik a nagyszentmiklósi kincs szárnyas oroszlános égi vadásza, győztes lovagja – amelyet egyébként egy franciaországi kiállításán a helybeliek is saját hagyományukból sarjadónak érezték –, az újat felajzó szkíta harcos, avar kori sírleletek felnagyított motívumai, a rakamazi lelet turulja, Emese álma, a csodaszarvas több változatban, honalapító őseink s a vérszerződés. Azután találkozhatunk Szent László-jelképekkel – a palástot tartó karddal, illetve a szigonyszív együttesével –, Róbert Károly, a Haholtok, Pázmány, Tinódi, Apafi, a Mikó-család, Márton Áron és országunk, Erdély, a székelység és különböző települések, intézmények címereivel.

Úgy vélem, szívéhez közel áll, számára meghatározó a história. Egy-egy címer megalkotása során ugyanis nem csupán a forma hiteles megjelenítésére törekszik, hanem a mögötte meghúzódó kor, a szimbólumok jelentése is lényeges számára. Ahogy egy interjúban fogalmazott: „Végre eljött az az idő, amikor fellélegezhetünk, jobban hozzáférhetünk saját történelmünkhöz. Ezen a nagyon termő talajon címerek születtek, ez az a téma, amelyben a legotthonosabban mozgok. A címerek jelképesen és nagyon tömören fejezik ki a megfelelő történelmi kor »mondanivalóját«. Egyszóval beszélő történelem. Gyakorlatilag is nagyon szépen ki lehet hozni kidomborítva vagy síkban. Van egy nyolckötetes, címereket tartalmazó, »mindentudó« könyvem, fellepezem, tanulmányozom, egyeztetem azzal az igénnel, amivel hozzám fordulnak. Valósággal detektívmunkát folytatok, hiszen fontos tudnom azt, hogy az illető, aki a nemesi rangot kapta, honnan származik, miért kapta, milyen színű volt, mit ábrázolt és még sorolhatnám (...) Van egy-egy, amelyekbe úgy belebolondulok, hogy napokig bennem él, évszázadokat suhanok vissza az időben, nem hagy nyugton, talán még álmomban azt tervezem, hogy hogyan fogom kihozni. Ilyenkor hetekig dolgozom...”

Nem véletlen az sem, hogy a '90-es évek végén az addigi életművét átfogó kiállításnak a Széchenyi Könyvtár adott otthont. Évekkel azelőtt barátai elvitték Nagycenkre, Széchenyi István kastélyához és családi sírboltjához. A mauzóleumban időzve beléje nyilallt, hogy nagyon hiányzik onnan egy kopjafa. Miután a helybeliek biztosították a hozzávalót, ismét odautazott, s megfaragta. „Jelezni akarom – nyilatkozta –, hogy mi is vagyunk azért túlfelől, akik

nem vagyunk annyira gatyaszár emberek, hogy ne tudnánk, mi az a magyar, és mit tett Széchenyi a magyarságért. A csillag a kopjafa tetején azt is jelenti, hogy ő követni való vezér-lőnk nekünk.” Azután megfaragta a nemzet könyvtára számára a Széchenyi-család csaknem méteres címerét, később pedig a cserelapis (a székely nyelvjárást nem ismerők kedvéért: tölgyfaleveles), olajágas magyar kiscímert.

Megkerülhetetlen az a tény, hogy Sándor János az egyetlen magyar alapítású történelmi egyházunk híve, tehát *unitárius székely*, fia pedig gyakorló lelképásztor. Tudvalévő ugyanis, hogy a fejedelemség számos kiemelkedő uralkodója eljutott a reformáció eme állomásáig, sőt ez idő tájt mondta ki a tordai országgyűlés a világon elsőként a vallásszabadságot, hogy az emberek hite pedig az ő dolguk. A segesvári csatatér melletti Fehéregyháza és Erdőszentgyörgy új unitárius templomaiban a kazettás mennyezetek is Sándor János keze nyomát őrzik. Nos, a művész a hagyományos erdélyi toleranciát a legtermészetesebbnek érzi, amikor az „egy az Isten”-t jelképező, kehelyben égő, unitárius láng mellett megfaragja Máriát, mint a termékenység jelképét, a ferences barátot, Kálvin tenyéren szívet tartó kezét, vagy az adventista hármasság üzenetét.

Sándor Jánosról azt is tudni kell, hogy élete hatvanhatodik esztendejét taposó pedagógus. A székelyudvarhelyi tanítóképző elvégzése után évtizedekig tanított, kultúrházat igazgatott, az egykori tartomány legjobb asztaltenisztergyermekcsapatát nevelte föl. A legtöbb időt – harminkét esztendőt – egy „világvégi” tanyasi iskolában, Cséjén töltötte, ahol télen törni kell a havat, nyáron messzire száll a por, nedves időben nyakig lesz sáros, aki arra merészkedik. A településre a 21. század elejéig nem jutott el az áram, akorra is csak holland református segítséggel. Nos, itt a nemzet napszámosának sorsát vállalni, nem igényel bővebb kifejtést, mit jelent. János bátyánk ezt mégsem fogta fel soha áldozatként, a hivatás számára örömet és

szabadságot jelentett. „Nagyon szerettem tanítani – válaszolta egyszer egy újságírónak –, ha nem szóltak bele a munkámba. A felsőbb utasításokat nem szeretem, és soha se szerettem. Van, aki ezt erényemnek, van, aki konokságnak tartja. Hát inkább legyek önfejű, mint hajlongó pipacs a léha búzák között. A gyermekek, akárcsak a faragászat, megnyugtattak. Kis Kossuthokat és Széchenyiket vélttem bennük felfedezni. Ha nem is lett egyikből sem hadvezér, azért nagyjából helytálló emberekké faragódtak.”

Már édesapja is faragott, igaz – mint a legtöbb fűrő-faragó székely ember – elsősorban használati tárgyakat, állatfigurákat. Sándor János természet iránti érdeklődése korábban állatpreparálásban is megnyilvánult, 1989 óta már hajnaltól napestig a vésőt s fakalapácsot koptatja. Egyéni és csoportos kiállításait szép számmal megcsodálhatták Erdély-, s Magyarország-szerte – csak ezidén Érden, Hódmezővásárhelyen, Kötelken, Nagykörűben, Szegeden, Szolnokon, a Felvidéken, s mint említettem volt, egy ízben a Párizs-környéki Corbreuse-ben is. Sándor János emellett fiatalokat oktat a fafaragásra, székelykapukat állít, kopjafákat farag otthon s határon túl. Apropos, határ. Figyelmükbe ajánlom a Trianonnak emléket állító, hatalmas kopjafáját a déli határszélen: Tiszaszigeten, vagy az erdélyi Gógánváralján néhány hete avatott I–II. világháborús emlékművét. Művészi ars poeticáját emígy fogalmazta meg: „embernek és magyarnak lenni, senki ellenére, nemzetünk hasznára”.

Életfái a szeretet talajából nőnek ki – gyökerük sok esetben maga a szív –, természetük a szeretetmag, amelyre két szerelmes madár száll le, fölötte pedig az áldást osztó nap sugározza minden élet lényegét, a fényt. Pávái csőrén kivirágzik az élet, kiéneklük a szeretetüket, átadván egyik a másiknak, jelképezvén a folyamatosságot, amely természetsszerűleg jut el Istenhez. A lélekmadaras motívumok jókedvűből születnek, kiröppennek a bensőjéből, s az emberi élet teljességének ősi igényére utalnak.

Nyirő József írta le egy helyütt: „Hiába töröm le az ágat, az ugyanabból az anyalényegből nőtt többi fa tovább fog süsogni. Hiába lövöm le a madarat madártestvére mellől, az élő madár ugyanazzal a himnusszal fog a magasságokba emelkedni, melyet az örökre elsötétített szemekben és kihűlt ajkon elnémítottam. Hiába robban szét a csillag az egek tüzes esőjeként, a többi csillag anyanyelvét nem szünteti meg.” Számomra Sándor János művészete s cselekvő megmaradásra sarkalló életútja eme kipusztíthatatlan szervességet jelenti. Kívánom, hogy a domborművein, tányérjain, dísz-tárgyain, szimbólumain megelevenedő lélekmadár az önök szívéhez is utat találjon.

(Elhangzott Kismarján, 2006. szeptember 22-én, Sándor János kiállításának megnyitójaként. A művészt ugyanitt a Bocskai Szövetség Bocskai-díjban is részesítette.)

Székely András Bertalan

Geometriai szobrok Ócsán

2002-ben a matematikus világ, de legfőképp a magyarság Bolyai János születésének 200. évfordulóját ünnepelte. Ez az évforduló, az évfordulóra való felkészülés, illetve az ünneplés sikere sokunkban a magyarsághoz való erősebb kötődés, a büszkeség és a tiszteletadás érzését keltette. Nálam ezek az érzések még erőteljesebben jelentkeztek, hiszen matematikát tanítok az ócsai Bolyai János Gimnázium és Kereskedelmi Szakközépiskolában, és ráadásul marosvásárhelyi vagyok, ami miatt a fent említett érzésekhez erőteljes honvágy is társult, illetve társul.

Az évforduló kapcsán, illetve annak hatásaként a tervezésben három szobor is készült. Egy vándordíj – *Bolyai Díj* –, amelyet az a Bolyai nevet viselő magyarországi, illetve a határon túli középiskola csapata vihet el, amely az évente hagyományosan megrendezett Bolyai vetélkedőt megnyeri, egy köztéri szobor *Geometriák* címmel, amely a díj nagytöltésű változata, és az iskolánk gondozásában lévő Bolyai parkban van elhelyezve, illetve egy, az iskolánk udvarában elhelyezett térplasztika *Tökéletesség* címmel.

A *Bolyai Díj*, illetve a köztéri szobor a geometria három ágát jeleníti meg. A talapzaton fekvő síklap a síkgeometriát (euklideszi geometriát), a síklap fölötti félgömb a gömbi

geometriát és a legfelső rész (pszeudoszféra darab) a hiperbolikus geometriát jelképezi.

A *Tökéletesség* – (Isd. fénykép) tisztelgést fejez ki a tudomány, a tudományon belül a matematika, a matematikán belül a geometria, a geometrián belül pedig Bolyai János nagysága előtt. A térben csak öt teljesen szabályos konvex poliéder (élekkel és síklapokkal határolt test) létezik: a tetraéder, a hexaéder (kocka), az ikosaéder, az oktaéder és a dodekaéder. Ezen testek minden éle, minden lapja, minden élszöge, minden lapszöge és minden térszöge egyenlő, tehát *tökéletesek*. A szoborban ezek a poliéderek bizonyos szimmetriákat követve, a fent említett sorrendben, belülről kifelé haladva egymásba vannak építve. A szobor filozófiai háttere a következő: az ókori görög filozófusok a világ sokféleségét az empedoklészi négy elem (tűz, föld, víz, levegő) különböző arányú keverékéből és szétbomlásából képzelték el. Platón az anyag szerkezetével kapcsolatos igazságot az ideák világába vetítette oly módon, hogy a négy elem a négy szabályos testnek (tetraé-

folytatása a 20. oldalon

Inceffy Szabolcs

Geometriai szobrok Ócsán...

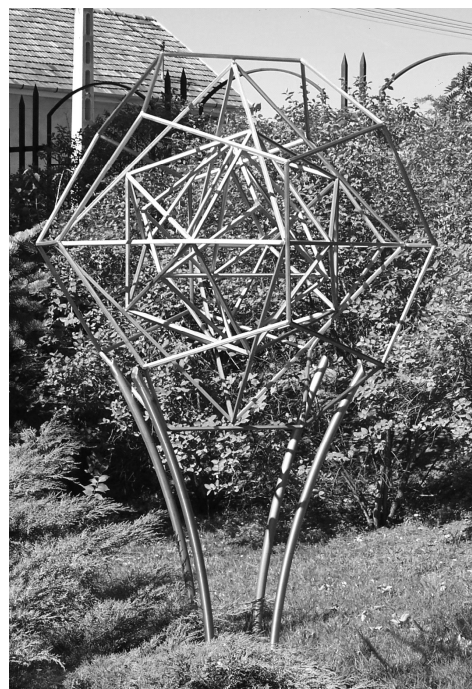
folytatás a 19. oldalról

der, hexaéder, ikozaéder, oktaéder) mint ideáknak, érzelmeink számára felismerhető árnyképei. A tetraéder a tűz, a hexaéder a föld, az ikozaéder a víz és az oktaéder a levegő árnyképe. Az ötödik szabályos test, a dodekaéder a kozmosz (univerzum) ideáját jelentette számára.

A fentiek miatt választottam a tetraédert a Föld -hexaéder - belsejében lévő forró magma, az ikozaédert a Földön elterülő óceánok és tengerek, az oktaédert a Földet körülvevő levegő, illetve a dodekaédert a levegőn túl elhelyezkedő univerzum jelképéül, és innen adódik a testek egybeépítésének sorrendje is. A szakirodalomban másfajta sorrend ismeretes.

A fizikában az elemi részecskék szimmetriákat testesítenek meg. Azok a szimmetriák legegyszerűbb képviselői és ugyanakkor következményei is a szimmetriáknak. Ily módon szoros kapcsolat áll fenn a Platóni filozófia, a modern fizika és a geometria között. Ugyanakkor, mint iparművészeti alkotás a szobor nemcsak a filozófia, a természettudományok, a művészet és a modern technológia közti kapcsolat jelképe, hanem szimmetriájából, harmóniájából és egyszerűségéből fakadóan a kiegyensúlyozott, harmonikus, tiszta és mindezek miatt *tökéletes* emberi gondolkodás jelképe is lehet.

Az a törekvés, hogy Ócsán Bolyai névvel középiskolát és parkot neveztek el, illetve szobrot állítottak a Bolyaiak tiszteletére, a matematika és a filozófia határain túlmutatva a magyar nemzet egységére utal, így egyben a nemzeti egység jelképe is.

Unitarizmus és nemzettudat Bartók zenéjében

Nem lenne túlzás azt állítani magamról, hogy karrieremet Bartóknak köszönhetem. Unitárius családból származom, nagyapám, valamint dédapám unitárius lelkészek voltak Angliában és Észak-Írországban. Gyerekkoromban – mivel egyre világosabbá vált, hogy leginkább a zene iránt fordult az érdeklődésem – zongorázni kezdtem, és nem sokkal később kezdtem el Bartók Béla zongora-oktató sorozatát, a Mikrokozmosz első kötetét játszani. Ez a „félelmetesen jó” zene – ahogy az egyik leghíresebb élő magyar zeneszerző, Kurtág György fogalmazta meg korai benyomásait Bartók zenéjéről – egyszerre vonzott, és taszított engem. Nehéz zene, de felszabadító is: hogy lehet olyan hangnemben írni, amely más a jobb kéznek, mint a balnak? Milyen zene ez, amely nem követi a „szabályokat”, azokat a szabályokat, amiket közben igyekeztem megtanulni, és

helyesen használni? Igazából nem tettszett az elején, de mivel tudtam, hogy Bartók unitárius volt, mindig éreztem, hogy meg *kellene* szokni, meg *kellene* érteni.

Zeneszerzőként és unitáriusként Bartók az egyik főszereplő az intellektuális és zenei fejlődésem történetében. Az, hogy később megírtam szülőföldjét, és annyira beleszerettem, hogy megtanultam a nyelvét is, illetve, hogy később zeneszerző lettem, nem kevésbé Bartók példájához vezető visszafordulás.

89 éve Bartók unitárius lett. A zenetudósok sokszor elcsodálkoznak azon, hogy Bartók unitárius volt – ha egyáltalán tudják mi az, hogy *unitárius*. Valószínűleg arra az időszakra gondolnak Bartók életében, amikor tagadta Isten létét, és „Nietzsche követője”-ként írja le magát. Ez hasonló módon történt Magyarországon is, legalábbis az Unitárius Egyházat ki-

véve. Bartók teológiai szemléletét így írja le a zenetudós Zoltai Dénes, egy 1970-ben megjelent könyvében:

„Bartók ateizmusa kezdettől fogva keményebb, ellenállóbb, mint Schönbérgé (...) egyetlen pillanatra sem kísérti meg a gondolat, hogy vallásos vagy kvázi-vallásos kiutat keresse.”

Igaz, Zoltait marxista világnézete úgy befolyásolta, hogy eltakarta, vagyis nem vette tudomásul, hogy Bartók áttért az unitarizmusra. De hát nemcsak a marxista zenetudósok követték el ezt a hibát – nincs senki a hivatásos zenetudósok közül, aki foglalkozott volna Bartók unitarizmusával. Érthető, hiszen Bartók hallgatott vallási meggyőződéséről, például a nagyobbik fia által szerkesztett Családi Leveleiben. Csak azt a levelet idézik, amit 1907-ben írt Steffi Geyerhez, minthogyha e levél tartalma maradt volna érvényben élete végéig. Különösen naivnak tűnik ne-

kem azt elképzelni, hogy valaki vallási nézete ne változzon meg az élete során. Nohát, az unitáriusok megszokták, hogy normális, sőt, egészséges, hogy a vallási szempont változzon. Ráadásul, sok minden változott Bartók gondolatában e levél írása után: pl. abban a levélben beszél a parasztok „gyermekes naivság”-áról, amit „szeretünk” – ez egy olyan lekicsinylés, amit az idősebb Bartók nem követett volna el.

Higgyük tehát azt, hogy Bartók nem volt őszinte az áttérésében? Peter Hughes, aki az unitárius és univerzalista életrajzi szótárt szerkesztette, talán ezt sugallja, amikor így írja le Bartók áttérését „*Bartók hivatalos egyházi tagsága valószínűbbé tette, hogy kedvezőbb munkaállást kapjon, és lehetségessé tette, hogy a fia elkerüli az egyébként kötelező római katolikus hittanleckéket*”. Többek között talán pragmatikus oka is volt annak, hogy unitárius lett (ami egy egészséges emberi döntés), de ha úgy ítéljük meg, mint „nem őszinte”, nagy hibát követnénk el. Az a személyes becsületessége, ami lehetetlenné tette, hogy a náci által uralt Németországban játsszon, majd később, hogy Magyarországon maradjon, ez a becsületessége azt is lehetetlenné tette volna, hogy unitáriusnak vallja magát, ha nem hisz az unitarizmus elveiben.

Bartók személye zárt és titokzatos volt, tehát nem lehet tudni, mi változott a szívében, miért és hogyan tért lelke e vallásra. Azonban, rendkívüli alak, azok közül a személyiségek közül való, akik ott állnak az unitáriusok panteonjában, mivel hivatalosan is gyülekezeti tag lett, és rendszeresen részt vett az istentiszteleteken. Ő az egyetlen világhíres zeneszerző, akiről ezt el lehet mondani. Edvard Griegnek volt ugyan valami unitárius rokonsága, és az angol – talán Kodályhoz hasonlító – Ralph Vaughan Williams is unitárius családból származott, és gyerekkorában járt unitárius templomba, de csak Bartók volt az, aki felnőttként választotta magának az unitárius vallást. Tehát, hogy Bar-

tók őszintén unitárius lett – legalább kívülről tagadhatatlan.

De, ha valójában „igazi unitárius” volt Bartók – és az én véleményem szerint, leginkább az nevezheti magát „igazi unitáriusnak”, aki felnőttként találja meg az unitarizmust – ennek valamilyen hatással kellett lennie legfontosabb munkájára, zenéjére. Arra szeretnék rámutatni, hogy Bartók filozófiájának és zenéjének közös gyökerei vannak, és hogy anélkül, hogy megismerjük az unitárius hitét, nem alakulhat egy teljes kép a magyar és a világ kultúrájában betöltött szerepéről. Gondolataim hátterében itt lobog a kérdés: nacionalista volt-e Bartók, és ha igen, milyen értelemben?

Szerintem Bartók gondolkodása három dologban nevezhető „unitárius”-nak. Itt nem a hagyományos unitárius alapelvekről van szó – pl. „a hit Isten ajándéka” – bár visszavezethetőek erre is, hanem inkább a 20. századi unitarizmus társadalmi és politikai világnézetét tükrözik. Ezt a három alapelvet szeretném demonstrálni zeneileg is; és a legvégén szeretném bemutatni azokat a módszereket Bartók zenéjében, amelyek befolyásolták az én komponálásomat.

Mi e három unitárius alapelv, amit Bartók zenéjében és gondolatában találunk?

Hit a tudás demokratizálásában. Hit a kultúra – és különösen a kisebbségi kultúra – védelemben. Hit az em-

ber és ember közötti összeegyeztetésben.

Először tehát, mit jelent a *tudás demokratizálása*?

Frigyesi Judit, a kiváló Bartók-kutató nagyon pontosan összefoglalta a régi Magyar Királyságban kialakult politikai és társadalmi körülményeket abban az időben, amikor Bartók és Kodály Erdélybe kirándultak, hogy népzénet gyűjtsenek. Szerintem, nem sok minden változott azóta: „A köznemesség tekintetében, piszkos, nyomorult és kulturátlan tömeg volt a parasztság. «Parasztnek» nevezni valakit, nagy sértésnek számított; tanulatlanságot, modortalanságot és érzéketlenséget jelentett. Az értelmiség sem szimpatizált a parasztsággal: az ő tekintetükben a parasztok azt a provincializmust testesítették meg, ami megakadályozta a kozmopolita városok előrehajtását.” (a szerző fordítása)

Bartók és Kodály egy új szemléletet vezettek be a „magas” és az „alacsony kultúra” közötti kapcsolatról a magyar zenében, ami szerint a hangversenyterem zenéje (a magas kultúra) a parasztság zenéjéből táplálkozik. Ez most nem tűnik különösnek, de a múlt század elején teljesen megbotránkoztató volt. Bartók és Kodály nem vad, egzotikus zeneként néztek a népzenerre, hanem mint valami olyanra, ami az osztrák-német zenei hagyománynál természetesebb, emberibb. A városi, kulturált értelmiség e pillanattól értékelni kezdte a vidéki, falusi kultúrát. Bizony, ez a folyamat akkor indult el, amikor az iparosodás Erdélyben kezdte elsöpörni a régi parasztkultúrát, ami azt bizonyította, hogy valami „ritkasági értéket” szerzett magának az állítólag eltűnő parasztkultúra. De ugyanakkor Bartók demokratikus ösztöne ihlette ezt a kulturális fordulatot.

Szeretném összehasonlítani Bartók tudásról alkotott nézetét a Joseph Priestleyével. A brit és az amerikai unitáriusok úgy tekintenek

folytatása a 22. oldalon

Alan Williams

Unitarizmus és nemzettudat...

folytatás a 21. oldalról

Priestleyre, mint az egyik legfontosabb egyház alapítójára, de mindenki más inkább úgy ismeri Priestleyt, mint a felvilágosodás egyik legfontosabb tudósát, aki a munkája során az oxigén felfedezésében segített. (Az unitáriusok persze általában úgy írják le őt, mint „az oxigén felfedezőjét”, és nem veszik tudomásul Priestley francia riválisa, Lavoisier szerepét).

A felvilágosodás egyfajta forradalmat képviselt, de ez a forradalom nemcsak politikai, hanem a tudás forradalma is volt. A történelemben a leggyorsabb értelmi fejlődést mutató időszakok mindig a tudás kontroll alóli felszabadulásával jártak együtt. A reneszánsz felszabadította a tudást a katolikus egyház hatalma alól, majd a felvilágosodás tudósai – vagy *philosophes* – az uralkodó osztály hatalma alól szabadították ki a tudást. Ezek voltak az ún. „dissenting academies”, tehát azok az iskolák, amelyek más felekezetű – azaz nem anglikán – hallgatókat oktattak a 18. században, és a 19. század első felében. Ezek sokszor filléres alapon működtek, és olyan tanáraik voltak, akik saját könyveiket használva, politikai, vagy társadalmi nyomás elől elvándorolva „akadémiákat” hoztak létre. Azokat ugyanis, akik nem voltak hajlandók elfogadni az anglikán egyház tanításait, elutasították a hagyományos egyetemekről, pld. Oxfordból és Cambridge-ből. Később ezekből a kicsi magokból olyan nagy fák lettek, mint University College London, Nagy-Britannia egyik legfontosabb egyeteme. Priestley maga is tanított a Warrington Academyn – itt ugyanis nem az volt a fontos, hogy ki az, aki állít valamit, hanem hogy igaz-e az, amit mond.

Az is jellemző, hogy Priestley nem tett semmi különbséget a teológiai és a tudományos tudás között. Ezért csak a mai modern észnek furcsa, hogy a 18. század egyik legnagyobb tudósa egyházalapító is volt. Tehát tu-

domásul kell vennünk, hogy Priestleynek a természet és az Isten ugyanahhoz a tudáshoz tartoztak, és megérteni az egyiket ugyanazt jelentette, mint megérteni a másikat. A bizonyítékokat, amire elméleteit alapozta, csak úgy tudta összegyűjteni, hogy – az angol kifejezés szerint – „sáros lett a keze”. Vagyis a lába: Priestley csizmája ugyanis ugyanolyan sáros lett azokban a mocsarakban, ahol metángázt gyűjtött, mint Bartóké, amint a székelyföldi falvakban utazott. Természetesen az arisztokrata oxfordi hallgató nem volt hajlandó a sárban gázolni azért, hogy tudást szerezzen a világról.

Bartók unitarizmusa erős kapcsolatban van népzene gyűjtésével. Fia, ifjabb Bartók Béla, az Unitárius Egyház volt gondnoka szerint, édesapja az unitarizmust Erdélyben fedezte fel. Azt gondolom, hogy Bartók „Nietzsche-i” gondolata – amit 1907-es levelében magáénak vallott – 1916-ra már úgy változott, hogy inkább az erdélyi unitarizmus viszonylag nem-hierarchikus társadalmi struktúrája vonzotta őt. Talán az is tetszett neki, hogy a székelyek között – a legenda szerint – nincs osztálykülönbség, mivel minden székely „nemes”. Akár így van, akár nem, bizonyára azt a zenei és kulturális tudást, amit az erdélyi falvakban szerzett meg, olyan eszközként értékelte, amivel le tudta bontani a hagyományos osztrák-német zenei világot. Ezt a hagyományt, ami nem értékelte a népi kultúrát, csak akkor engedte be a hangversenytermébe, ha valamit egzotikusnak talált benne. Ugyanakkor a „népiesség” a hagyományos zene-kultúrában csak a felszínen volt: figyeljük meg, hogy Haydn hogyan használta a horvát népzene műveiben. Azért nem ismerjük fel ezeket a „népi” dallamokat most, mert úgy változtatta a dallamok ritmusa és összhangzati tartalmát, hogy azok beleilleszkedtek az akkor alakuló kozmopolita, klasszikus stílusba.

Mivel Bartók nagyra értékelte a népzene, próbálta „tudományosan”, minél pontosabban lejegyezni, egy igazából nem megfelelő eszközzel, a

zenei írásrendszerrel. S miközben a korábbi zeneszerzők, Haydn, vagy Liszt „javítani” akarták a dallamokat, amikor saját zenéjükben felhasználták, Bartók úgy tisztelte a népzene, hogy változó hangütemekkel, furcsa zenei módokban bemutatta annak ritmusát, lelkiismeretes módon leírva a dallam minden disztitét, minden glissandóját.

Bartók észrevette, hogy az igazi népzene nem idomult az osztrák-német hagyomány elvárásaihoz, és ez szabadította fel, hogy teljesen szokatlan zenei eszközöket használjon a saját zenéjében. Így próbálta összeegyeztetni Közép-Európa legrégebbi zenéjét Európa legradikálisabb stílusával. Bartóknak pontosan azért sikerült ekkora haladást elérnie, mivel tudását az akadémián kívülről szerezte. Akárcsak Priestley, Bartók sem szégyellte a sárba nyúlni és onnan kiszedni a vasércet. Így zenéje tökéletesen tükrözi azt a sáros igazságot, amelyet azokban a falvakban talált, ahol magyar, székely, román és szlovák lakik egymás mellett.

Bartók népzenevel kapcsolatos tudományos lelkiismeretét mostanában Kárpáti János jegyezte fel. Bartók szavait idézi, az ún. bolgár ritmussal kapcsolatban:

„Mikor én ezeket a szokatlan ritmusokat, amelyekben annyira finom különbségek a döntők, először láttam, alig tudtam elképzelni, hogy ezek csakugyan élnek! De aztán úgy rémlett, mintha a saját gyűjtésemben levő oláh anyagban is találkoztam volna hasonló jelenséggel, de – hogy úgy mondjam – nem mertem annak idején észrevenni! Régi fonogram-lejegyzéseim közt voltak olyan táncdarabok, melyeket a legnagyobb lelki nyugalommal pl. 4/4-ben írtam le, egyforma negyedekkel – azaz hogy mégsem teljes lelki nyugalommal, mert odaírtam ezt a megjegyzést: »az ütemnek vége cigányosan megnyújtva«... Régi fonogram-lejegyzéseimet azóta alaposan revidéáltam: kiderült, hogy a román anyagnak talán 5%-a is szintén ún. bolgár ritmusban van...”

Folytatás a következő számban.